

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н.КАРАЗІНА
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА психологічного консультування і психотерапії

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: «Психологічні особливості ціннісно-мотиваційної сфери у підлітків
зі статусом ВПО»

Студентки 4 курсу групи ПС-42
першого (бакалаврського) рівня вищої
освіти освітньо-професійної програми
«Психологія» за спеціальністю 053 – ПСИХОЛОГІЯ
Гуртової А. Є.
Керівник доцент ЗВО, к.психол. н. Харченко А. О.

Чотирьохрівнева шкала оцінювання _____
Кількість балів: _____

Члени комісії _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

м. Харків, 2025 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНО-МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ У ПІДЛІТКІВ.....	6
1.1. Теоретичні підходи вивчення ціннісно-мотиваційної сфери особистості у психології.....	6
1.2. Специфіка та особливості ціннісно-мотиваційної сфери особистості підліткового віку.....	12
1.3. Соціально-психологічні фактори формування ціннісно-мотиваційної сфери підлітків в умовах воєнних дій.....	16
Висновки до розділу 1.....	20
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЦІННІСНО-МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ПІДЛІТКІВ ЗІ СТАТУСОМ ВПО.....	22
2.1. Характеристика вибірки.....	22
2.2. Методичний інструментарій та організація проведення дослідження.....	22
2.3. Аналіз і оцінка результатів емпіричного дослідження психологічних особливостей ціннісно-мотиваційної сфери підлітків зі статусом ВПО.....	25
Висновки до розділу 2.....	36
ВИСНОВКИ.....	37
ДЖЕРЕЛА.....	39
ДОДАТКИ.....	41

ВСТУП

Актуальність теми. Воєнний стан є потужним стресором для людської психіки – спеціалісти зазначають про психологічні поведінкові зміни людей, що виникли внаслідок впливу повномасштабної війни. Особливого впливу зазнає ціннісно-особистісно сфера громадян – у вкрай складний період змінюється власний світогляд, перебудовується ціннісна ієрархія, трансформуються мотиви та потреби людини.

На основі теоретичних здобутків А. Маслоу, К. Роджерса, Д. МакКлелланда, Г. Мюррея, Ф. Герцберга психологи мають сьогодні можливість аналізувати особливості ціннісно-мотиваційної сфери особистості в умовах воєнного стану. Особливе занепокоєння є щодо покоління, яке зростає у переважному періоді війни, адже психіка формується із самого малечку, що є фундаментальною основою у майбутньому. Кількість зареєстрованих українців за статусом ВПО станом на травень 2024 року становить 4,6 мільйона осіб. Люди, які зазнали вимушено внутрішнього переміщення зазнають складного емоційного стану через втрату домівлі й відповідно адаптацію до нового життя проживання. Українські науковці турбуються станом громадян зі статусом ВПО, проводячи певні дослідження, проте досліджень мотиваційно-ціннісної сфери ще замало для того, щоб добре розуміти психологію підлітків ВПО та подальшої їх психологічної підтримки.

Об’єкт дослідження: ціннісно-мотиваційна сфера.

Предмет дослідження: особливості ціннісно-мотиваційної сфери у підлітків зі статусом ВПО.

Мета дослідження: виявити психологічні особливості ціннісно-мотиваційної сфери підлітків зі статусом ВПО.

Гіпотеза: припускаємо, що підлітки, що зазнали внутрішнього переміщення внаслідок воєнних дій, мають певні відмінності у ціннісно-мотиваційній сфері, у порівнянні з тими, хто не має статусу ВПО:

1) Підлітки зі статусом ВПО у життєвих цінностях матимуть більш екзистенційні потреби;

2) Підлітки зі статусом ВПО мають зміни мотиваційних процесів – через тривалий стрес мотивація може знизитися, тенденція буде наближена до боязні невдач;

3) У підлітків зі статусом ВПО вираженість сенсу життя буде менша аніж у контрольної групи.

Завдання:

1. Теоретичне вивчення наукової літератури з мотиваційно-ціннісної сфери особистості;

2. Визначити особливості ціннісних орієнтацій підлітків зі статусом ВПО;

3. Визначити специфіку смисложиттєвих орієнтації підлітків зі статусом ВПО;

4. Провести діагностику особливостей особистості зі статусом ВПО підліткового віку на мотивацію до успіху;

5. Виконати аналіз та інтерпретацію результатів дослідження за допомогою математичних методів;

Методи дослідження: аналіз теорії; емпірична частина: методика ціннісних орієнтацій М. Рокича (список А, термінальні цінності), тест смисложиттєвих орієнтацій Джеймса Крамбо і Леонарда Махолика; методика діагностики особистості на мотивацію до успіху Т. Елерса; математико-статистичні методи дослідження.

Характеристика вибірки: планується долучити до дослідження 60 учасників підліткового віку (14-17 років). Вибірка ділиться на дві дослідницькі групи – група підлітків статусу ВПО, і група, що даного статусу немає.

Практична значущість: дана тема була мало досліджена – краще вивчення цього питання забезпечить більше розуміння психології сьогоденних підлітків, що зазнали впливу війни. На основі дослідження можна розробити рекомендаційні матеріали у роботі з підлітками статусу ВПО, враховуючи їх психологічні особливості у ціннісно-мотиваційній сфері особистості.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНО-МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ У ПІДЛІТКІВ

1.1. Теоретичні підходи вивчення ціннісно-мотиваційної сфери особистості у психології. Ціннісно-мотиваційна сфера є вагомим компонентом особистості людини, що визначає її ставлення до навколишнього світу, її життєва спрямованість й пріоритетність у виборі. Перед детальним вивченням даного феномену необхідно розглянути точні визначення понять «цінності» і «мотивації», та відслідкувати зв'язок між ними.

В. Асєєв визначає мотивацію як систему спонук людини, тобто її потреби, потяги, бажання, інтереси, установки, ідеали тощо [6,10]. Поняття мотивації вважається системою компонентів, що здатна запускати у людини процес дії. На початку стоїть нужда – властивість організму відчувати нестачу у чомусь зовнішньому, коли нужда знаходить власний предмет, то вона перетворюється у потребу. Нужда та потреба людини акумулює енергію всередині організму, що створює наступну ланку ланцюга – бажання, бажання задовільнити цю потребу. Коли потреба усвідомлюється вона трансформується у мотив, а мотив у свою чергу підкріплюється наміром – розробка дій для задоволення потреби. Всі властивості цих складових й створюють мотиваційну сферу особистості [11,11]. Поняття ж цінностей є під розглядом багатьох наук таких як соціологія, економіка, філософія і звісно ж психологія. Психологія трактує цінності як переконання людини про значущість тих чи інших речей, що визначають життєві пріоритетності особистості. Так як поняття цінностей має загальне значення, у психології використовують термін «ціннісних орієнтацій». Ціннісні орієнтації є більш суб'єктивними та індивідуалізованими, бо залежать від особистого досвіду людини, її соціуму, виховання та культури, і саме вони визначають поведінку та мотивацію людини.

Поняття мотивації й ціннісних орієнтацій тісно взаємодіють між собою: цінності формують передумови, основу для розвитку мотивації, а мотивація у свою чергу допомагає цінностям реалізуватися у діяльності особистості. Звідси і народжується феномен ціннісно-мотиваційної сфери людини, дослідження якої дає більше розуміння поведінки особистості, її вчинків та емоційних реакцій.

Початок вивчення ціннісно-мотиваційної сфери особистості у психології поклали відомі філософи давньої Греції. Наприклад, Сократ звертав увагу на властивість людини бажати та прагнути, і головний філософ вбачав не те, яка саме стоїть перед людиною потреба, а яке місце вона посідає у розумі особистості. Демокрит своєю чергою детермінував потребу як основу рушійну силу розвитку людини та людства в цілому – саме потреба спонукала людей до дій, які виводили її з дикунства. Роздуми грецьких філософії стали передумовою майбутнього вивчення понять мотивації, потреби та прагнень людини, психологами XIX ст. [4, 10]

Відомий представник психоаналізу Зігмунд Фройд розглядав мотивацію людини через потяги, психодинамічну теорію особистості. Науковець зазначав на дії структури Ід – несвідомої частини психіки, що прагне задовільнити свої власні потреби. Структури Его та Супер-Его, на противагу структурі Ід, є більш раціональними компонентами психіки, що регулюють потреби Ід, адаптуючи їх до реальності та соціуму навколо. Як раз Супер-Его містить в собі більше поняття цінностей людини, соціальних норм та ідеалів людини.

А. Адлер у свою ж чергу зазначав про те, що особистість сформована власними прагненнями до майбутнього та досконалості. Саме прагнення до переваги, на думку автора, є основою мотивації людини, це рушійна сила особистості на шляху подолання комплексу неповноцінності. К. Юнг визначав мотиваційну силу особистості через поняття самості. Вчення швейцарського психоаналітика зазначало важливість для особистості досягнення повної

реалізації власного «Я», цей процес був названий індивідуацією, що полягає у розвитку унікальної, цілісної та завершеної особистості, що і керує поведінкою людини. Розуміння мотивації розвивали й інші психоаналітики такі як Е. Фромм та К. Хорні. Фромм доповнив тему вчення про низку екзистенційних потреб особистості, які спонукають індивіда до дій: потреба у встановленні стосунків, потреба у вкоріненні, потреба в ідентичності, потреба в подоланні і потреба у системі поглядів та відданості. [16, 111-115]

Значний внесок здійснив А. Маслоу своєю відомою пірамідою потреб та прагнення до самоактуалізації, що поширено використовується не тільки у психології, а у економіці та маркетингу. А. Маслоу визначив систему потреб важливих для особистості, що впорядковані ієрархією: за достатнім задоволенням найнижчої потреби виникатимуть нові потреби більш вищого рівня, що послідовно розташовані між собою. Піраміда має порядок потреб: на найнижчому рівні розташовані фізіологічні потреби людини (голод, тепло, спрага тощо), далі йдуть потреба у безпеці, соціальні потреби (схвалення, дружба, приналежність, спілкування тощо), потреба у повазі та потреба у самоактуалізації. Ієрархія піраміди виконує функцію закономірності: найнижні ланки є важливими для виживання людини, а найвищі – для досягнення загального благополуччя та психічного здоров'я; при виборі між найнижчою та найвищою потребами, за законами виживання, людина обиратиме найнижчі. [11, 22-23]. Згодом дана теорія доповнювалася іншими авторами, такими як Клейтон Альдерфер, який розпочав вивчення власної мотиваційної моделі, взявши за основу теорію піраміди Маслоу. Автор передусім не погоджувався з ієрархією піраміди і вказував на можливість задоволення декількох потреб одночасно без дотримання порядку. Клейтон виділив три групи потреб, які задовольняє особистість: потреби існування, соціальні та потреби зростання. Потреби існування стосувалися всіх базових потреб людини, тобто перші два рівні піраміди, соціальні потреби вміщали в себе наступні два рівні, які трактують міжособові взаємодії, у тому числі й потреба

належності, і останньою групою потреб є потреби зростання, що символізують вершину піраміди, полягають у самореалізації людини. [2, 310]

Подібно до роздумів К. Юнга, К. Роджерс висунув припущення, що основним життєвим мотивом особистості є тенденція до актуалізації, прагнення людини до розвитку: її досягнень, здібностей, можливостей, результатів. Роджерс вбачав людиною вільною у своєму виборі й кожний індивід може бути вмотивованим тільки тим, що живе. Додатковим підґрунтям у виборі є саме мотивація до актуалізації – особистість з більшою вірогідністю вибиратиме те, що має позитивний вплив на її розквіт і доповнюватиме її «Я-концепцію». [7, 15-18]

Наступною до розгляду буде теорія мотивації досягнення успіхів Девіда Мак-Клелланда, Джона Аткинсона та Хайнца Хекхаузена. Розпочав роботу над теорією саме Д. Мак-Клелланд, виділивши серед мотивів працівників три протребі: потреба у владі, досягненні та приналежності, і на основі цих знань була створена методика оцінки мотивації – тест тематичної аперцепції. Також велику увагу психолог привертав феномену мотивації досягнення, тобто прагнення особистості досягнути успіхів та добрих результатів у власній діяльності, що залежить від рівня домагань особистості (від адекватного до адекватних рівнів). До вчення доєднався учень Д. Мак-Клелланда Д. Аткинсон, який запропонував модель мотивації досягнення, основна думка якої вказувала, що мотивація людини залежить від бажання досягти успіху та страху потерпіти невдачу. До роботи доєднався німецький вчений Хайнц Хекхаузен, який у своїх роботах вказував, що ідея мотивації досягнень як характеристика особистості вперше була описана Г. Мюрреєм. Спільними зусиллями вчені дійшли висновку що поведінка людей, що вмотивовані на досягнення успіху відрізняється від тих, хто зосереджується на уникненні невдачі. Вмотивовані на успіх працівники демонструють більшу впевненість у собі та власних діях, готові приймати виклики та отримують більш успішні результати, а ті, хто концентруються на уникненні невдачі схильні швидко

опускати руки, мають вищий рівень тривоги, бояться ризикувати та проявляють загальну невпевненість.

Г. Олпорт у своїх вченнях для пояснення мотивації особистості ввів поняття функціональної автономії. Концепція вказує на те, що з часом мотиви людини можуть трансформуватися, навіть незважаючи на їх первинний вигляд. Наприклад, на початку певний мотив людини був підсилений зовнішньою мотивацією, але згодом людина відшукує внутрішнє підкріплення мотивації, що не залечить від початкових причин вибору. Олпорт вирізняв два види функціональної автономії: власне функціональна автономія і стійка функціональна автономія. Стійка функціональна автономія полягає у системі звичок та повторювальних дій, а власне функціональна автономія полягає в глибоких особистих цінностях особистості, що були здобуті в процесі розвитку звичок людини. [16, 116-117]

Фундаментальною концепцією цінностей є теорія Мілтона Рокіча, що детермінував поняття цінностей як стійке переконання особистості, що визначають вибір та поведінку людини. М. Рокіч запропонував свою двокласову класифікацію цінностей: термінальні та інструментальні цінності. До термінальних цінностей входять переконання про бажані кінцеві результати існування особистості, тобто прагнення людини до кінцевих життєвих станів, такі як успіх, любов, щастя, гармонія, свобода, мудрість тощо. До інструментальних цінностей відносять переконання щодо поведінкових способів досягнення життєвих цілей, тобто мова йде про характерні риси особистості такі як, чесність, вихованість, відповідальність, терпимість, впевненість тощо. Згодом для дослідження життєвих ціннісних орієнтацій М. Рокіч у 1973 році створив власну методику «Опитувальник ціннісних орієнтацій особистості», де досліджуванім надається два списки термінальних та інструментальних цінностей для їх подальшого ранжирування.

Віктор Франкл у своїх вченнях зазначає значущість цінностей у пошуку життєвого сенсу, він, як засновник логотерапії, розвиває концепцію екзистенційного аналізу твердженням, що людина керується не просто потребами чи інстинктами, а прагненням до сенсу життя, де цінності людини постають як рушійна сила реалізації того життєвого сенсу. Франкл виділяє три групи цінностей, завдяки яким особистість може здійснити власний сенс життя: творчі цінності, цінності переживання та цінності ставлення. Творчі цінності здійснюються через діяльність, тобто людина здатна відшукати сенс життя у тому що робить. Цінності переживання забезпечує реалізацію життєвого сенсу через емоційні переживання, це можна досягти через контакт з природою, мистецтвом, у спілкуванні з іншими. Цінності ставлення полягають у сприйнятті життєвих подій, зокрема негативних для психіки людини.

Зараз немає єдиної класифікації особистісних цінностей людини – кожен автор розділяє по-своєму. За об'єктом засвоєння виділяють матеріальні та морально-духовні; за метою засвоєння існують егоїстичні та альтруїстичні цінності; за приналежністю класифікують індивідуальні, групові, колективні, суспільні, національні та загальнолюдські тощо. З філософської точки зору цінності розподіляються на релігійні, естетичні, логічні, економічні та етичні групи.

Таким чином, завдяки теоретичному дослідженню, ціннісно-мотиваційна сфера особистості є багатокомпонентною динамічною системою людини, яка визначає спрямованість поведінки людини. Дана структура особистості не є вродженою, вона формується у залежності від впливу біологічних, психологічних, культурних та соціальних факторів. Біологічні фактори формування ціннісно-мотиваційної сфери зокрема стосуються генетичних предикторів розвитку людини, що можуть впливати на характер, темперамент особистості, її спосіб життя, що опосередковано впливатиме на цінності та мотивацію індивіда. До біологічних чинників також можна віднести рівень

задоволення базових потреб людини. Соціальні чинники у першу чергу підключає до себе суспільне оточення особистості, зокрема її близьке оточення – сім'ю, що займається вихованням дитини. Зростаюча особистість перейматиме до себе основні цінності та норми поведінки від близького оточення, наслідуючи їх родичів. До соціальних чинників доєднується і освіта, і культура.

Ціннісно-мотиваційна сфера особистості постає перед нами невід'ємною частиною людської психології. Дана структура виконує низку основних функцій, таких як: регулятивна, що допомагає коригувати і керувати поведінкою та прийняттям рішення; оцінювальна, встановлює важливість та значущість будь-яких речей; мотиваційна, надає стимул та спонуку до дій; орієнтаційна, допомагає у формуванні життєвої пріоритетності та цілей, пошук сенсу життя; адаптаційна – гнучкість, пристосування до змін; та соціальна, допомагає у налагодженні соціальних взаємодій, забезпечує приєднаність до суспільства.

Ціннісно-мотиваційна система виконує незамінну роль в житті кожної людини:

1. Забезпечення унікальності особистості: кожна людина має неповторну систему цінностей та мотивів, що приймає участь у побудові унікального характеру та поведінки людини;

2. Прагнення до самореалізації: особистість з позитивно розвинутою ціннісно-мотиваційною системою буде прагнути подальшого розвитку, успіхів і досягнень, розкриття власного потенціалу та можливостей;

3. Вплив на життєві вибори: згідно системі цінностей та мотивації особистість обирає шлях руху – це стосується як дрібних виборів таких як вибір сніданку, та вагомих рішень, що вкрай міняють життєву історію людини (вибір професії або партнера);

4. Оцінка рівня психологічного благополуччя.

1.2. Специфіка та особливості ціннісно-мотиваційної сфери особистості підліткового віку. Як зазначалося у попередньому розділі ціннісно-мотиваційна сфера особистості є динамічною структурою, яка змінюється впродовж всього життя людини під впливом окремих факторів, зокрема і вікові особливості індивіда.

Підлітковий вік є перехідним етапом в житті людини, коли особистість переходить від періоду дитинства до зрілості. Жан Піаже визначав підлітковий вік як останній період фундаментальної децентрації, коли особистість розширює сприйняття світу: світ можна вивчати не тільки через власні спостереження та враження, а додавати сюди складні взаємозв'язки, аналізувати, прогнозувати події та додавати змін у світі. [17, 125] Цьому періоду притаманні велика кількість значних змін як фізичному рівні, на соціальному, так і на психологічному: організм людини зростає, змінюється гормональний фон особистості, з'являються нові інтереси та пріоритети, думка однолітків стає більш значущою, спостерігається прагнення до самостійності та автономності, посилена увага до внутрішнього світу, статеве дозрівання, емоційна нестабільність тощо. Ерік Еріксон зазначав, що підлітковий вік є найбільш гострим та складним періодом в житті людини, де формування особистості залежить не тільки від фізіологічних змін, а і від інтеграції попереднього життєвого досвіду, ще й під впливом суспільства. [17, 125] Всі ці якісні зміни в особистості безумовно впливатимуть на специфіку ціннісно-мотиваційної сфери підлітка. Саме підлітковий вік є сензитивним для формування системи цінностей та мотивації, що в подальшому впливатиме на загальний світогляд та стосунки з довкіллям.

Насамперед тут можна говорити про появу нових потреб у житті підлітка: потреба у самоствердженні, незалежності, визнанні серед однолітків тощо. Відповідно ці зміни у потребах впливатимуть на цінності, мотивацію та цілі особистості, новий набір потреб керуватиме вчинками та поведінкою підлітка.

На підґрунті попереднього досвіду, ціннісна система, що є основою для мотивації, змінюється за трьома умовними етапами: на початку особистість переглядає цінності та ідеали, що були придбані до настання підліткового віку у наслідок виховання дитини найближчим середовищем – щось змінює власну пріоритетність, щось втрачає ціну, щось новоутворюється і так далі. Варто зазначити що на даному етапі розвитку особистості мотиваційно-ціннісна сфера підлітка змінює джерело виникнення нових цінностей – якщо раніше великий вплив мало виховання людини, то у підлітковому віці більш значущим є погляди та цінності, що домінують серед групи однолітків. Наступний етап формування ціннісної сфери підлітка полягає у засвоєнні цих цінностей не тільки через власний досвід, а й вплив масової інформації такі як телебачення, соціальні мережі, журнали, пропаганду, інтернет тощо, тобто джерело інформації для підлітка розширюється, що сприяє до змін ціннісну систему особистості. І останнім етапом формування ціннісної сфери підлітка є присвоєння цих цінностей та їх інтеграція у житті підлітка. Тобто особистість не тільки знається у власних цінностях, а і враховує її у своїй життєдіяльності. [3, 42]

Важливим фактором розвитку мотиваційно-ціннісної сфери підлітків є їхні інтереси, що безпосередньо є виявом пізнавальної потреби особистості, що забезпечує ознайомлення індивіда з новими фактами дійсності. Поява нових захоплень в житті індивіда є рушійною силою для змін у ціннісно-мотиваційної структурі – з часом захоплень може бути багато та різного напрямку, але згодом ці уподобання окреслюються та закріплюються в особистості в якості сталих цінностей та мотивів. Підлітковому віку притаманний початок пошуку життєвого сенсу, попередній досвід аналізується, а власні цінності підлягають переоцінці. Завдяки роздумам про майбутнє будуються перші життєві плани, визначаються орієнтири вибору професії, формуються цілі, що підпорядковуються особистій системі цінностей. Американський психолог Ерік Еріксон у своїй теорії

психосоціального розвитку свідчив про підліткову кризу ідентичності. Дана криза є ключовим етапом розвитку підлітка згідно теорії Еріксона, який підімає питання про самість особистості – ким вона є, чим захоплюється, які принципи та моралі, що є значущим у житті, який сенс та життєві орієнтири тощо. До цього критичного періоду може під'єднувати рольова плутанина підлітка, що зумовлена загальним дорослішанням, а відповідно і розширенням обов'язків та відповідальностей, тоді підліток розпочитає дослідження власного «Я», з'являються можливості приміряти на собі нові соціальні ролі, коригується власна поведінка та загальний образ. Багато відкриттів та змін відбуваються через експерименти особистості – коли підліток пробує для себе нові стратегії у поведінці, нові знайомства та захоплення, розглядається питання професійної діяльності. [17, 62-66]

Серед основних цінностей підліткового віку можна виокремити соціальні контакти та стосунки – дружба, визнання серед однолітків, гармонія та розуміння в родині, а також романтичні стосунки. Серед низки основних цінностей також постає цінність у справедливості, свободі, красі, творчості, вільного дозвілля, освіта та майбутня професія.

Якщо казати окремо про мотиваційну сферу підлітка, то тут дана структура теж має свою вікову специфіку. По-перше, як зазначалося вище, провідними мотивами діяльності підлітків є новоутворені потреби, що загально прагнуть до автономної та унікальної діяльності. По-друге, зовнішня мотивація все ще має перевагу над внутрішньою. Безумовно підлітки здатні виокремлювати для себе мотивацію зсередини себе, але сильнішою мотивацією буде із зовнішнім підкріпленням – це може бути вірогідність якогось покарання, матеріальні заохочення, визнання та похвала суспільством, бажання відповідати очікувань інших, і звісно ж грошова винагорода. По-третє, в силу вікових особливостей, мотиваційна сфера особистості підлітка матиме визначні риси такі як: низький рівень самоконтролю, швидка зміна інтересів та захоплень, конфлікти між бажаннями та суспільними нормами,

цілі зазвичай тільки короткострокові, втрата навчальної мотивації тощо. Навчальна мотивація піддається більших змін. На фоні збільшення навантаження у школі, появи нових предметів та більш глибокому вивченні матеріалу цікавість та ставлення до навчання в учнів змінюється. Якщо раніше мотив відвідування школи була цікавість до знань, то зараз потреби підлітка фіксується на спілкування з ровесниками. Дуже важливим фактором побудови навчальної мотивації є стосунки між викладачам та учнем: з відчуттям дорослішання підлітки цінують ставлення дорослих до себе «до рівних», розраховують на їх розуміння та підтримку. Диктаторський підхід у навчанні та ставлення до підлітків як до дітей вірогідно будуть створювати супротив в учнів до навчання. Також важливо зазначити, що підліткам не достатньо лише зовнішньої мотивації для підтримки мотивації до навчання. Такі мотиви як отримання відмінних оцінок, винагороди чи покарання не мають визначного впливу на мотивацію учня, у цьому віці більш вагомим є загальна цікавість до предмету, розуміння для чого ці знання потрібні, тобто перспективність їх використання.

1.3. Соціально-психологічні фактори формування ціннісно-мотиваційної сфери підлітків в умовах воєнних дій.

Ми розглянули загальну специфіку ціннісно-мотиваційної сфери особистості у підлітковому віці, але варто зазначити, що на ціннісно-мотиваційну структуру впливають не тільки вікові особливості людини, а і умови у яких вона перебуває. Зараз суспільство спантеличене ментальним станом свого народу, що вже четвертий рік проживає в умовах війни, та всі його зусилля направляються для підтримки та реабілітації психічного здоров'я громадян. Сьогодення жахливе, і дуже вразливе для юної психіки, яка підлягає сильному травмуванню – вченими доведено, що дитячі психічні травми є найбільш небезпечними для подальшого функціонування психіки [8, 108].

Відповідно за внесками І. Стауба (1989), людині притаманні ряд фундаментальних потреб в процесі життєдіяльності таких як: потреба у безпеці, ефективності, позитивній ідентичності й зв'язку, автономії та розумінні реальності [8, 78]. І порушення, незадоволення цих базових потреб особистості негативно впливатиме на рівень благополуччя та загального задоволення життям. Перебування у стресових та критичних умовах, таких як повномасштабна війна на території рідної країни, як раз і підривають можливості у задоволення базових потребувань людини. Ще багато вчених розглядали проблему ієрархії людських потреб, наприклад славнозвісна піраміда потреб Абрахам Маслоу, що створив власну теорію про основні складові людської мотивації та самореалізації. На першому рівні концепції розміщені базові фізіологічні потреби людини, такі як сон, їжа, вода, дихання, а далі за значущістю розміщені потреба у безпеці, соціальні потреби, потреба у повазі та найвища – у самовираженні. Але найсильнішої фрустрації під час воєнних дій зазнає потреба у безпеці, бо дана потреба задовольняється лише при відсутності фізичних та моральних загроз ззовні, що є неможливим під час відкритого політичного конфлікту між країнами. Постійне сприйняття психікою зовнішніх загроз вноситиме регресивні зміни в ментальному стані особистості – зниження якості когнітивних здібностей, емоційна нестабільність, фонові тривога, порушення сну, втрата внутрішнього контролю та спокою тощо. [8, 143] Також сильного незадоволення може підлягати потреба в осмисленні реальності – усвідомлення людиною навколишнього оточення, розуміння людей, самого себе та власного місця у світі.

Окрім порушення базових потреб особистості, війна вносить ряд ймовірних травматичних подій у житті людини: втрата домівлі, переїзд, смерть близьких родичів та домашніх улюбленців, фізичне понівечення, загроза здоров'ю та життю тощо. Кожній травматичній події притаманні різні ряди особливостей у специфіці травми. Втрата дому, і відповідно вимушене

переселення характеризується вираженою втратою почуття безпеки та власної опори, різкою зміною оточення, соціальною адаптацією, і такі специфічні особливості безпосередньо впливатимуть на систему цінностей та мотивації: ієрархія цінностей може змінитися, виводячи базові потреби на більш вищі рівні, мотивація видозміниться у залежності від особистості – або ж людина занепаде духом, та замкнеться у собі, або ж сильно виражена потреба у адаптації, формуванні нового оточення поруч, виросте і стане рушійною силою для дій. Смерть близької людини чи улюбленця через воєнний стан передбачає загострення психологічного стану особистості: емоційний шок, переживання втрати об'єкту сильних почуттів, розпач, горе і безсилля, розвиток апатії, емоційна пригніченість, схильність до депресивних епізодів тощо. Ціннісно-мотиваційна сфера у таких випадках здатна видозмінюватися: перебудова ціннісної ієрархії переміщає на вищий рівень значущості цінність стосунків, любові, безпеки, і значно зростає цінність моменту – на тлі горювання за близьким життям, стає вираженим прагнення цінувати те, що маєш тут і зараз в разі зростає. Хоча парадоксально у декотрих, як захисний механізм, буде зростати мотивація до уникнення прихильності та близькості з іншими людьми/улюбленицями, аби повторно не переживати жахливу втрату. Такий складний емоційний стан може негативно впливати на мотивацію до навчання, особистих досягнень, і загалом до всього життя. Травматичний досвід, що пов'язаний з погіршенням здоров'я чи понівечення такі як втрата кінцівок, опіки та шрами на тілі, впливатиме на самооцінку постраждалого, додаватиме переживання щодо обмеженості функцій тіла, ускладнення соціальної адаптації, проживання фантомних болей та відчуттів, подолання внутрішніх конфліктів щодо власної недосконалості тощо. Зміни у стані здоров'я або ж функціональності тіла викликатимуть більшого цінування здоров'я, впевненості у собі, сили духу та волі. А мотивація може набути двох тенденцій: або ж особистість внаслідок дії травматичного досвіду занепадає

духом, та втрачає мотивацію і цікавість до життя, або навпаки, мотивація досягнень активізується у різних сферах діяльності задля компенсації травми.

Кожна вікова категорія матиме власну специфіку реагування та адаптації до стресу. Якщо брати до уваги саме психологію підлітка під час воєнних дій, то тут варто зазначити про низку страхів в межах системи цінностей: підліток занепокоєний ймовірною втратою життя, близьких і друзів, рідної домівки, соціуму, буденності та втратою самого себе – ці страхи породжують більшу значущість цих цінностей. При цьому значущість інших цінностей наприклад таких як освіта, досягнення, творчість, може знижуватися. Тут зростає вірогідність розвитку апатичних станів, депресії, байдужості до навколишнього світу, у складних випадках можуть зустрічатися прояви ПТСР, галюцинації, тривожні розлади тощо. [10, 205] На основі загостреного емоційного стану особистості може зростати схильність до девіантної поведінки серед підлітків. Одною з поширених форм девіантної поведінки є вживання алкоголю та наркотиків – така прихильність може бути методом подолання постійного стресу в житті особистості, а надмірне вживання речовин, що впливають на свідомість та психіку, може переходити у справжню залежність, і звісно впливатиме на систему цінностей та роботу мотивації. Також серед видів девіантної поведінки, що впливатимуть на ціннісно-мотиваційну сферу підлітка, виділяють злочинність, сексуальну поведінку та соціальну ізоляцію. Деякі з підлітків можуть проявляти схильність до кримінальних вчинків, грабування, насильства, а прагнення догодити своїм одноліткам може підсилювати мотивацію до необдуманих дій. Напружений фон воєнного стану може підвищувати рівень хаотичних сексуальних контактів серед осіб підліткового віку, і як наслідок збільшувати кількість незапланованих вагітностей неповнолітніх та випадків передачі захворювань, що передаються статевим шляхом. Зворотнім варіантом демонстративної поведінки підлітків є соціальна ізоляція, яка може розвиватися на труднощах в адаптації з новим соціумом, неприйнятті особистості іншими та внутрішньої

замкненості, що можуть бути наслідками дії воєнного стану на життя людей.
[10, 41]

Військовий стан може впливати безпосередньо прямо на мотиваційно-ціннісну систему особистості через зіткнення людини з складними етичними, моральними дилемами, розгляд та вирішення яких спонукатиме зміни у формуванні цінностей, моралі та етичних переконань індивіда. Впродовж перебування у стані війни видозмінюється зміст та визначення таких понять як добро і зло, справедливість, свобода, людяність, патріотизм, істина тощо – у повсякденному безпечному світі дані терміни мають більш-менш стійке, незмінне значення, а в момент війни ці поняття підлягають іншому сприйняттю через суперечність та неоднозначність їх проявів. Такі умови життя можуть сприяти як позитивному розвитку системи цінностей та моралі (формування відповідальності, патріотизму, емпатії, тощо), так і піддати її до деформації (формування ризикованості, деструктивних установок, втрата мотивації і довіри). Для направлення розвитку мотиваційно-ціннісної сфери в умовах перебування у війни дуже важливі підтримка близьких, освіта у сфері етики та моралі, розвиток саморефлексії та поширення психологічної допомоги серед суспільства. [10, 99]

Висновки до розділу 1

1. Ціннісно-мотиваційна сфера є динамічною системою особистості, яка формується протягом всього життя людини під впливом біологічних, психологічних і соціокультурних чинників. Вона поєднує в собі цінності, потреби, мотиви та орієнтації, які визначають спрямованість поведінки людини.
2. Цінності і мотивація тісно взаємопов'язані між собою: цінності задають орієнтири, а мотивація забезпечує їх реалізацію. Ця взаємодія формує основу ціннісно-мотиваційної сфери особистості.

3. Підлітковий вік є сензитивним періодом для становлення ціннісно-мотиваційної сфери – у цей час зростає цінність самостійності і незалежності, з'являється потреба у самоствердженні, коригуються моральні переконання та життєві орієнтири. Соціальне оточення підлітка має активний вплив на формування цінностей і мотивації – особливу роль відіграє середовище у якому особистість почуває себе прийнятим та підтриманим.
4. Війна є потужним дестабілізуючим чинником у становленні системи цінностей і моралі: змінюється ієрархія потреб – на перший план виходять безпека, стабільність, здоров'я, стосунки. У підлітків, під час воєнного стану, через вплив стресу, втрат і соціальних змін можуть спостерігатися зниження сенсу життя, зміщення життєвих пріоритетів, зменшення до досягнень і навчання.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЦІННІСНО-МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ПІДЛІТКІВ ЗІ СТАТУСОМ ВПО

2.1. Характеристика вибірки. З метою визначення особливостей ціннісно-мотиваційної сфери підлітків зі статусом ВПО нами було проведено практичне дослідження в якому прийняли участь 54 юнаків віком 14-17 років, вибірка розподілена на дві групи: та, хто має статус ВПО, і та, хто його не має. Збір відповідей відбувався у створеній для дослідження гугл-формі.

Більша частина досліджуваних була набрана серед аудиторії театральної студії «Флора» старших груп, зокрема і тих, хто відвідує психологічні заняття студії. На момент закриття гугл-форми вибірка складається з 29-ти учасників без статусу ВПО, і 25 учасників що мають статус ВПО (табл. 2.1).

2.2. Методичний інструментарій та організація проведення дослідження. Для підбору методичних інструментів нашого дослідження головним було врахувати що ціннісно-мотиваційна сфера особистості вбачає в собі обширну систему компонентів людини: її цінності, моральні установки,

мотиви, особисті життєві сенси тощо. Щоб забезпечити різнобічну діагностику ціннісно-мотиваційної сфери було обрано три валідні методики для дослідження особливостей цінностей та мотивації досліджуваних: тест сенсожиттєвих орієнтацій (Джеймс Крамбо і Леонард Махолик), опитувальник «Мотивація успіху і боязнь невдачі» А. О. Реана, методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича.

Тестова методика діагностики сенсожиттєвих орієнтацій, розроблена Джеймсом Крамбо і Леонардом Махоликом, є інструментом для якісної оцінки рівня усвідомлення особистісного сенсу життя. Дана методика основана на розробках Віктора Франкла екзистенційного підходу, зокрема на концепції ноогенних (смислових) проблем. Основною метою тестування є вимірювання наявності або ж відсутності життєвого сенсу особистості, ступінь усвідомлення її життєвого призначення, цілей, спрямованості та задоволеності життям. Класичний варіант тесту містить 20 питань з пар тверджень, кожне з яких оцінюється за семибальною шкалою (3, 2, 1, 0, 1, 2, 3). Досліджуваному пропонується чесно відповісти на ці твердження, обираючи відповідь у відповідності з тим, з яким саме твердженням він погоджується і наскільки сильно. Всі відповіді досліджуваного переводяться у звичайні бали від 1 до 7 за ключем методики. Загальний високий бал методики свідчить про високий рівень сенсожиттєвих орієнтацій, а низькі – про їх недостатній розвиток чи певну кризу в системі цінностей та сенсів. Окрім загального показника тестування виводяться бали за п'ятьма шкалами:

1. Ціль у житті – наявність значущих життєвих цілей і сенсу в житті людини;
2. Процес життя (інтерес до життя) – рівень задоволеності людини своїм життям у теперішній час;
3. Результативність життя – наскільки сильно людина сприймає своє життя як продуктивне та наповнене сенсом;

4. Локус «Я-контроль» - вираженість відчуття власного контролю та відповідальності за своє життя;
5. Локус «Життя-контроль» - оцінка загальної впорядкованості, логічності й передбачуваності життя.

Наступним інструментом дослідження є опитувальник «Мотивація успіху і боязнь невдачі», що був розроблений психологом Анатолієм Реаном. Дане опитування використовується для вивчення провідних мотиваційних прагнень особистості – це може бути тенденція досягнення успіху або ж уникнення невдач, тобто метою даної методики є виявлення яка з цих двох тенденцій є домінуючою в особистості. Опитувальник складається з 20-ти тверджень, що стосуються певної поведінки людини в ситуаціях, що пов'язана з досягненнями. Питання містять прості відповіді «Так» або «Ні», відповідно з яким респодент вказує чи погоджується із запропонованим питанням. Відповідно низькі бали за методикою вказують на тенденцію до уникання невдач, а високі – мотивація успіху.

Розроблена у 1960-х роках радянським психологом Миколою Рокичем, методика «Ціннісні орієнтації» є одним із класичних методів дослідження особливостей ціннісної системи особистості. Даний метод дозволяє визначити пріоритетність різних цінностей в житті людини, зокрема визначити які цінності є найбільш значущими для особистості, а які – менш важливими. Досліджуваному пропонується проранжувати ряд цінностей, що розподілені на два списки: список А (термінальні цінності) та список Б (інструментальні цінності). Термінальний список увібрав в себе цінності, що спрямовані на цілі, кінцевий результат прагнення, спрямовується на майбутнє та сенс життя. Інструментальний список у свою чергу має в собі цінності класу засобів, рис або ж способів поведінки, що ведуть до досягнення цілей, тобто спрямованість йде саме на поведінку, щоденні звички. Для нашого дослідження було обрано лише список термінальних цінностей. Даний вибір зумовлений тим, що

термінальні цінності, на відміну від інструментальних, відображають більш глибокі орієнтири особистості в аспекті цілей та сенсовності життя, що значно доповнює результати попередніх методик. Відповідно вищі оцінки в рейтингу свідчать про те, що дана цінність є важливішою для людини, аніж цінності, що розміщені нижче за рейтингом і навпаки. Значуща цінність проявляється у поведінці особистості та її життєвих рішеннях. Цінності нижчого рейтингу мають низьку значущість для людини, на які вона може не звертати уваги та обирати до ряду пріоритетних елементів власного світогляду.

2.3. Аналіз і оцінка результатів емпіричного дослідження психологічних особливостей ціннісно-мотиваційної сфери підлітків зі статусом ВПО.

Всі відповіді були зібрані у загальну таблицю та обчислені до загальних балів по кожному досліджуваному. Для подальшого аналізу математичними методами дослідження вибірки, дані були переміщені у розрахункову програму «JASP».

Першим етапом математичного аналізу є описова статистика методик. Загально по трьом методикам медіани загалом узгоджуються із середніми, що свідчить про симетричний розподіл. У таблиці 2.2. продемонстрована описова статистика тест сенсожиттєвих орієнтацій Крамбо-Махолика. Дані подано для двох груп: нулем позначено групу, що немає статусу ВПО, а одиницею – тих, хто має статус ВПО. За середніми значеннями загального балу методики підлітки з ВПО демонструють нижчу загальну насиченість життя сенсом (група без ВПО - 103.83, зі статусом ВПО - 96.84), що вказує на слабше усвідомлення напрямку, цілей та значущості життя. Середні значення респондентів з ВПО за шкалою «Цілі» трохи нижче за середні показники групи без ВПО, що може свідчити про те, що підлітки без ВПО більш

цілеспрямовані, а у групи ВПО можлива фрустрація цілей через нестабільні життєві умови. За шкалою «Процес» обидві групи мають близькі показники, але ВПО трохи нижчі — це може свідчити про знижений інтерес до повсякденного життя. «Локус Я» та «Локус Життя» майже не відрізняються між двома групами, середній показний низький, через що групи не дуже впевнені у впливі на події у власному житті, але група ВПО має ще нижчий внутрішній локус контролю. Розкид (Std. Deviation) по всіх шкалах вищий у групи ВПО, що свідчить про різномірність у переживанні сенсу життя.

Таблиця 2.2.

Описова статистика за методикою Крамбо-Махолика

		Median	Mean	Std. Deviation	Minimum	Maximum
Загальний бал	без ВПО	104	103.83	14.7	73	136
	ВПО	94	96.84	14.13	73	118
Цілі	без ВПО	38	45.48	20.44	14	96
	ВПО	36	41.12	21.28	15	91
Процес	без ВПО	31	30.69	5.16	22	39
	ВПО	31	28.84	6.3	20	39
Результат	без ВПО	26	24.59	5.03	15	35
	ВПО	22	21.92	4.5	14	29
Локус Я	без ВПО	20	20.48	3.74	14	28
	ВПО	20	19.28	4	12	25
Локус Життя	без ВПО	33	33.28	4.3	26	42
	ВПО	32	32.64	2.87	25	36

Аналіз опитувальника «Мотивація успіху і боязнь невдачі» А. А. Реана продемонстрував, що медіани загалом узгоджуються із середніми, що свідчить про симетричний розподіл (табл. 2.3.). Розкид (Std. Deviation) так само вищий

у групи ВПО, що свідчить про різноманітність відповідей за рівнем мотивації. За середніми показниками мотиваційної сфери обидві групи мають майже однакові бали, але група ВПО має результат трохи більший. Середній груповий показник відповідає балу наближеного до високого, що вказує на розвинуту мотивацію успіху серед груп вибірки.

Таблиця 2.3.

Описова статистика за методикою А. А. Реана

		Median	Mean	Std. Deviation	Minimum	Maximum
Загальний бал	без ВПО	13	12.1	3.87	4	19
	ВПО	16	13.48	5.36	4	20

У методиці «Ціннісні орієнтації» М. Рокича розкид (Std. Deviation) по всіх шкалах, на противагу попереднім методикам, нижчий у групи ВПО, аніж у іншої, що свідчить про однорідність у виборі цінностей за рейтингом. Найбільш виражена різниця між середніми показниками отримали такі цінності: активна життєдіяльність, цікава робота, краса природи та мистецтва, матеріальне забезпечення, розваги, щастя інших та творчість – всі ці цінності мають менший рівень значущості у групи з ВПО (табл. 2.4). Більш значущими цінностями для представників ВПО, аніж у групи без статусу ВПО є: здоров'я, любов, наявність хороших і вірних друзів, щасливе сімейне життя та впевненість у собі (табл. 2.5).

Таблиця 2.4.

Описова статистика за методикою М. Рокича

Цінність	Група	Mean	Std. Deviation

Активне життя	без ВПО	5.5	14.7
	ВПО	6.6	14.1
Цікава робота	без ВПО	5.9	20.4
	ВПО	10.2	21.3
Краса природи	без ВПО	9.7	5.2
	ВПО	11.6	6.3
Розваги	без ВПО	7.9	5
	ВПО	9.6	4.5
Щастя інших	без ВПО	9.9	3.7
	ВПО	13.3	3.9
Творчість	без ВПО	12.5	4.3
	ВПО	15.1	2.9

Таблиця 2.5.

Описова статистика за методикою М. Рокича

Цінність	Група	Mean	Std. Deviation
Здоров'я	без ВПО	4.1	4.7
	ВПО	4	4
Любов	без ВПО	7.1	4.2
	ВПО	5.4	5.5
Наявність хороших і вірних друзів	без ВПО	6.5	4.7
	ВПО	6	4.3
Щасливе сімейне життя	без ВПО	9.7	6.1
	ВПО	8.9	5.2
Впевненість у собі	без ВПО	9.8	6.1
	ВПО	8.9	5.9

Наступним етапом математичного аналізу є здійснення порівняльного аналізу за допомогою критерію Манна-Уїтні. У таблиці 2.6. продемонстровано порівняльний аналіз за всім шкалами дослідження. Статистично значущих відмінностей між групами за тестом Крамбо-Махолика немає, але показник "Результат" демонструє тенденцію до відмінності (ефект: $\rho = 0.290$), що вказує на те, що частіше представники групи ВПО вважають

свої досягнення менш осмисленими – це може свідчити про знижену суб'єктивну оцінку сенсу життя або його складових. У методиці А. А. Реана мотивація ($p = 0.098$) має тенденцію до зниження та негативну кореляцію (-0.263) - життя досліджуваних зі статусом ВПО може здаватися менш осмисленим і менш наповненим перспективами. Найбільші відмінності виявлено в системі цінностей за Рокичем за цінностями цікава робота (-0.444), розваги (-0.418), творчість (-0.331), щастя інших (-0.324), що істотно менш значущі для однієї групи тобто ці цінності менш пріоритетні для групи ВПО.

Таблиця 2.6.

Порівняльний аналіз за критерієм Манна-Уїтні

Шкала	U	p	Rank-Biserial Correlation
Загальний бал	455.500	0.108	0.257
Цілі	418.500	0.335	0.154
Процес	433.500	0.220	0.196
Результат	467.500	0.069	0.290
Локус Я	418.500	0.334	0.154
Локус Життя	403.000	0.485	0.112
Мотивація	267.000	0.098	-0.263
актив. Життя	324.000	0.508	-0.106
мудрість	358.000	0.945	-0.012
здоров'я	345.500	0.771	-0.047
робота	201.500	0.005	-0.444
краса	295.500	0.247	-0.185
любов	468.000	0.067	0.291
гроші	292.500	0.226	-0.193
друзі	380.000	0.767	0.048
покликання	369.000	0.917	0.018
пізнання	311.500	0.377	-0.141
продукт. Життя	315.000	0.411	-0.131
розвиток	351.500	0.855	-0.030
розваги	211.000	0.008	-0.418
свобода	324.000	0.507	-0.106
сім'я	399.500	0.525	0.102

щастя інших	242.500	0.036	-0.331
творчість	245.000	0.041	-0.324
впевненість	388.000	0.663	0.070

Для визначення зв'язку між змінними дослідження, і наскільки цей зв'язок сильний, було проведено кореляційний аналіз Спірмена окремо по групам. Серед усіх показників групи ВПО були обрані зв'язки, що мають виражену кореляцію з відповідним показником значущості (табл. 2.7.). Перше, що хочеться відмітити це те, що майже всі внутрішні шкали методики сенсожиттєвих орієнтацій мають високу кореляцію між собою, що свідчить про їх узгодженість. Рівень мотивації не має значну кореляцію з жодними шкалами за методикою сенсожиттєвих орієнтацій, що вказує на не виражений зв'язок між змінними вірогідно через різномірність відповідей досліджуваних. Із загальним балом сенсожиттєвості корелює любов, має позитивний виражений зв'язок: чим більше сенсожиттєвість, тим більша пріоритетність любові і навпаки. І така сама кореляція наявна між любов'ю та шкалами «Процес» і «Локус Я». Від'ємної кореляції набули зв'язки: цінність розваги та «Локус Я» (-0,514), цінність цікавої роботи та «Локус Життя» (-0,504). Рівень мотивації корелює з такими цінностями як матеріальне забезпечення (0,405) та продуктивним життям (-0,424). Цікавий результат за кореляцією між здоров'ям та активним життям – значущий та від'ємний зв'язок, тобто якщо цінність здоров'я є більш значущою для досліджуваного, то відповідно активне життя займає меншу пріоритетність, і так само у зворотньому зв'язку. Активне життя корелює з цінностями здоров'я (-0,508) та роботою (0,424). Мудрість корелює з цікавою роботою (0,505) та зі свободою (-0,514). Дуже значущу кореляцію продемонстрував зв'язок між цікавою роботою та любов'ю (-0,630, $p < 0,001$), також від'ємної кореляції здобули зв'язки між роботою та пізнанням (-0,465), розвитком (-0,553) та свободою (-0,484), а

позитивної кореляції здобув зв'язок цікавої роботи та матеріального забезпечення (0,419). Відповідно до цього є збіг у кореляції між любов'ю та матеріальним забезпеченням (-0,431) та розвагами (-0,461), а позитивної кореляції має зв'язок любові та розвитку (0,480). Матеріальне забезпечення корелює з покликанням (0,429) та щасливим сімейним життям (-0,476). Позитивну кореляцію зі значенням 0,552 має зв'язок між пізнанням та свободою. Також позитивна кореляція (0,433) наявна між активним життям та щастям інших. Розвиток пов'язаний з творчістю позитивною кореляцією з показником 0,542. Позитивної кореляції набув зв'язок між сім'єю та щастям інших (0,447). І від'ємної вираженості зв'язку набули розваги з сім'єю (-0,417) та розваги з впевненістю у собі (-0,464) (табл. 2.8.).

Таблиця 2.7.

Кореляційний аналіз Спірмена групи зі статусом ВПО

	Загальний бал	Цілі	Процес	Результат	Локус Я	Локус Життя	Мотивація	Активність	Мудрість
Цілі	0.420	—							
	0.037	—							
Процес	0.882	0.319	—						
	< .001	0.121	—						
Результат	0.924	0.469	0.810	—					
	< .001	0.018	< .001	—					
Локус Я	0.771	0.194	0.790	0.715	—				
	< .001	0.354	< .001	< .001	—				
Локус Життя	0.535	0.201	0.450	0.509	0.173	—			
	0.006	0.335	0.024	0.009	0.409	—			
Мотивація	0.224	0.084	0.324	0.172	0.300	-0.125	—		
	0.281	0.690	0.114	0.412	0.145	0.551	—		
Здоров'я	0.109	0.006	0.086	0.051	0.244	0.043	-0,001	-0.508	-0.293
	0.604	0.977	0.681	0.810	0.239	0.838	0.997	0.010	0.155
Робота	-0.332	-0.167	-0.169	-0.308	-0.153	-0.504	0.377	0.424	0.505
	0.105	0.424	0.419	0.135	0.466	0.010	0.063	0.034	0.010
Любов	0.486	0.080	0.424	0.378	0.508	0.370	-0.345	0.037	-0.084
	0.014	0.705	0.035	0.063	0.009	0.068	0.091	0.861	0.689
	0.026	0.197	0.047	0.115	-0.148	0.011	0.415	0.256	0.344

Мат. забезпеч ення	0.901	0.344	0.824	0.585	0.480	0.957	0.039	0.216	0.093
--------------------------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------

Таблиця 2.8.

**Кореляційний аналіз Спірмена групи зі статусом ВПО
(продовження)**

	робота	любов	Мат. забезпеч.	пізнання	продукт. Життя	розвиток	розваги	сім'я
Покликання	0.109	-0.098	0.429					
	0.605	0.641	0.032					
Пізнання	-0.465	0.066	-0.163	—				
	0.019	0.754	0.436	—				
Продуктивність	-0.176	0.026	-0.382	0.272	—			
	0.400	0.902	0.059	0.189	—			
Розвиток	-0.553	0.480	-0.331	0.024	0.184	—		
	0.004	0.015	0.106	0.908	0.379	—		
Розваги	0.202	-0.461	0.286	0.216	-0.015	-0.372	—	
	0.332	0.020	0.166	0.301	0.945	0.067	—	
Свобода	-0.484	0.260	-0.348	0.552	0.079	0.008	-0.098	
	0.014	0.210	0.088	0.004	0.707	0.970	0.641	
Сім'я	-0.088	0.255	-0.467	-0.194	0.186	0.351	-0.417	—
	0.674	0.219	0.019	0.353	0.374	0.086	0.038	—
Щастя інших	-0.021	-0.048	-0.229	0.108	0.433	0.146	-0.163	0.447
	0.919	0.820	0.270	0.606	0.031	0.486	0.436	0.025
Творчість	-0.231	0.174	-0.332	-0.181	-0.065	0.542	-0.370	0.217
	0.267	0.405	0.105	0.386	0.757	0.005	0.069	0.297
Впевненість	0.017	-0.041	-0.048	-0.007	0.081	0.143	-0.464	-0.395
	0.935	0.846	0.819	0.974	0.700	0.497	0.019	0.051

Показники кореляційного аналізу між шкалами методики Крамбо-Махолика у групи без ВПО так само мають високу та значущу кореляцію, що свідчить про внутрішню узгодженість шкал (табл. 2.9.). На відміну від групи ВПО рівень мотивації має позитивну кореляцію зі всіма шкалами сенсожиттєвості, окрім показника «Цілі»: чим більший бал за методикою Крамбо-Махолика, тим більша мотивація успіху в досліджуваних. Жодна цінність не корелює зі шкалами методики за сенсожиттєвістю, окрім двох цінностей: покликання має виражений від'ємний зв'язок зі шкалою «Локус Я» (-0,502), і з тією самою шкалою має від'ємну кореляцію щастя інших (-0,399), тобто ці дві цінності матимуть менший рівень пріоритетності в житті респондента, якщо показник «Локус Я» відповідатиме вищому рівню. Мотивація корелює лише з цінністю покликання (-0,395). Цінність активного життя виражено позитивно корелює з мудрістю (0,426) та матеріальним забезпеченням (0,502). Мудрість у свою чергу проявила сильну значущість з красою природи (0,619, $p < 0,001$), і помірну значущість кореляцію з рядом цінностей: матеріальне забезпечення (0,544), продуктивність життя (0,384), розвиток (0,408) та впевненість у собі (-0,420). Цікава робота отримала позитивну значущу кореляцію з цінністю краси природи – показник 0,383. Краса природи у свою чергу корелює з цінністю любові (0,388) та покликанням (0,461). Показник кореляції зв'язку між любов'ю та пізнанням має позитивну виражену значущість (0,409). Матеріальне забезпечення отримало позитивну значущу кореляцію з активністю життя (0,520). Наявність хороших і вірних друзів у значущій кореляції з цінністю покликання (0,479). Виражену кореляцію отримав зв'язок між пізнанням та розвитком (0,486) та розвиток зі свободою (0,367). Свобода отримала дві дуже значущі кореляції: з творчістю (0,593, $p < 0,001$) та впевненістю у собі (0,642, $p < 0,001$). Сім'я має позитивну кореляцію зі щістями інших (0,411) та творчість (0,455). І також високу значущість має кореляція творчості з впевненістю у собі (0,579, $p = 0,001$).

Таблиця 2.9.

Кореляційний аналіз Спірмена групи без статусу ВПО

	Сенсо життєв ість	Цілі	Процес	Резуль тат	Локус Я	Локус Життя	Мотив ація	Актив ність	мудріс ть
Цілі	0.487	—							
	0.007	—							
Процес	0.834	0.390	—						
	< .001	0.036	—						
Резуль тат	0.883	0.444	0.832	—					
	< .001	0.016	< .001	—					
Локус Я	0.748	0.250	0.611	0.520	—				
	< .001	0.191	< .001	0.004	—				
Локус Життя	0.783	0.313	0.548	0.647	0.451	—			
	< .001	0.098	0.002	< .001	0.014	—			
Мотив ація	0.651	0.199	0.548	0.474	0.522	0.505	—		
	< .001	0.301	0.002	0.009	0.004	0.005	—		
Мудріс ть	0.048	0.145	0.059	-0.041	0.041	0.184	-0.199	0.426	—
	0.803	0.454	0.760	0.834	0.835	0.340	0.301	0.021	—
Крас а	-0.024	-0.222	0.017	0.049	0.003	0.078	-0.178	0.252	0.619
	0.902	0.248	0.929	0.802	0.987	0.689	0.357	0.187	< .001

Таблиця 2.10.

Кореляційний аналіз Спірмена групи без статусу ВПО

(продовження)

	Робота	Краса	Любов	Гроші	Друзі	Пізнан ня	Свобод а	Сім'я	Творчіс ть
Краса	0.383	—							
	0.040	—							
Любов	0.167	0.388	—						
	0.386	0.037	—						
Мат. забезпеч	-0.002	0.171	0.159	—					
	0.993	0.375	0.409	—					
Поклика ння	0.261	0.195	0.122	0.343	0.479				
	0.172	0.310	0.530	0.068	0.009				
Пізнанн я	0.142	0.461	0.409	0.169	0.061	—			
	0.461	0.012	0.028	0.380	0.754	—			
Продукт ивність	-0.143	-0.108	0.078	0.520	0.301	-0.048			
	0.460	0.576	0.689	0.004	0.113	0.803			

Розвиток	-0.215	0.037	0.275	0.302	0.013	0.486			
	0.263	0.848	0.149	0.112	0.949	0.008			
Щастя інших	0.120	0.254	0.147	0.190	0.308	0.052	0.202	0.411	
	0.537	0.183	0.447	0.324	0.104	0.789	0.294	0.027	
Творчість	0.116	0.005	-0.102	-0.068	0.040	0.078	0.593	0.455	—
	0.551	0.978	0.597	0.725	0.837	0.686	< .001	0.013	—
Впевненість	-0.203	-0.202	0.133	-0.108	0.257	0.265	0.642	0.298	0.579
	0.292	0.294	0.492	0.578	0.178	0.164	< .001	0.117	0.001

Отже, порівнюючи кореляційний аналіз за двома різними групами ми простежили їх певні відмінності та збіжністю. Основною збіжністю результатів двох груп є виражена кореляція між шкалами за сенсожиттєвістю, що вказує на їх узгодженість всередині самої методики. Серед відмінностей можна виділити те, що група без ВПО мала чітко виражену кореляцію між показником мотивації та показниками за сенсожиттєвістю, а група ВПО навпаки між цими змінним не показала кореляції, що свідчить про невиражений зв'язок між компонентами, вірогідно через різномірність відповідей серед досліджуваних ВПО – якщо розглядати анкети окремих респондентів, то можна прослідкувати відсутність будь-якої закономірності у відповідях (табл. 7)

Таблиця 2.11.

Сенсожиттєвість	81	76	103	103
Мотивація	4	16	5	15

І ще однією відмінністю серед кореляційного аналізу вибірки є більша наявність у групі ВПО від'ємних кореляцій між змінними, що могло бути спричинене більш категоричним характером відповідей серед вибірки. Від'ємність кореляції може свідчити про протилежність значення серед пари змінних у житті людини – якщо казати про зв'язок між цінностями, то

від'ємність у кореляції буде свідчити про більшу дистанцію між ними у рейтингу за пріоритетністю.

Висновки до розділу 2

1. Підлітки зі статусом ВПО демонструють нижчий рівень сенсожиттєвості, менш виражене усвідомлення життєвих цілей і нижчий показник внутрішнього локусу контролю порівняно з групою без статусу внутрішньо переміщеної особи.
2. Середній рівень мотивації досягнень в обох групах є високим, але підлітки зі статусом ВПО демонструють більшу різноманітність відповідей, що вказує на індивідуальність у специфіці особистості.
3. У системі цінностей підлітків зі статусом ВПО домінують соціально-емоційні цінності – здоров'я, любов, дружба, щасливе сімейне життя, впевненість у собі, тоді як цінності самореалізації (цікава робота, творчість, розваги) мають нижчий пріоритет.
4. За результатами кореляційного аналізу встановлено, що у групи ВПО сенсожиттєві орієнтації не мають статистично значущого зв'язку з рівнем мотивації.
5. У порівнянні з контрольною групою, підлітки з ВПО мають більше від'ємних кореляцій між цінностями, що може свідчити про їх поляризацію у сприйнятті життєвих пріоритетів, що ймовірно є наслідком життєвої невизначеності.

ВИСНОВКИ

1. На основі аналізу теорія встановлено, що ціннісно-мотиваційна сфера особистості є динамічною багатокомпонентною системою, що поєднує в собі цінності, потреби, мотиви, сенси життя та спрямованість поведінки. Підлітковий вік є сензитивним періодом для її становлення, на яку впливають соціокультурні та кризові умови такі як війна. В умовах стану війни у підлітків може змінюватися ієрархія потреб та цінностей – на перший план виходять базові цінності: безпека, здоров'я, стабільність, родинна підтримка, і водночас на другий план відходять цінності самореалізації.
2. Емпіричне дослідження особливостей ціннісних орієнтацій підлітків зі статусом ВПО за методикою М. Рокича показало, що у порівнянні з контрольною групою, для них більш значущими є екзистенційні цінності: здоров'я, любов, сімейне щастя, дружба, впевненість у собі, при цьому найнижчих позицій займають цінності самореалізації – творчість, щастя інших, активність життя, та цікава робота.
3. Аналіз смисложиттєвих орієнтацій підлітків зі статусом ВПО за методикою Крамбо-Махолика виявив зниження загального рівня усвідомленості сенсу життя порівняно з підлітками, які не мають даного статусу. Конкретно є значущо менші показники за шкалами «Результативність життя» і «Цілі», що може свідчити про певну невизначеність перспектив і знижену оцінку значущості власного існування.
4. Діагностика мотивації до успіху та боязні невдач за методикою А. Реана виявила, що загальний рівень мотивації у підлітків зі статусом ВПО залишається на високому рівні з тенденцією прагнення до досягнень, проте дана група характерна вираженою різномірністю у відповідях.
5. Поставлені раніше гіпотези частково підтвердилися: підлітки зі статусом ВПО дійсно орієнтуються на більш екзистенційні базові цінності, порівняно

з тими, хто не має цього статусу. Проте рівень мотивації у двох групах не проявив значущої різниці – мотивація учасників групи зі статусом ВПО майже однакова з контрольною групою і відповідає досить високим показникам.

6. Практична значущість даного дослідження полягає у можливості використання його результатів у діяльності практичних психологів, шкільних педагогів та соціальних працівників. На основі отриманих даних можливо розробити рекомендації щодо психологічної підтримки підлітків зі статусом ВПО, що буде спрямована на відновлення життєвих орієнтирів, полегшення процесу адаптації до нового життя та розвиток мотивації до самореалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безлюдна Н., Бойченко В., Бялик О. [та ін.] Виховання цінностей особистості: європейський вектор та національний контекст : кол. моногр.; за ред. О. М. Коберника ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. – Умань: Візаві, 2023. – 392 с.
2. Варій М.Й. Психологія особистості: Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 592 с.
3. Дзюбко, Л. (2019). Особливості структури навчальної мотивації у підлітків з різним рівнем навчальних досягнень. Збірник наукових праць "Проблеми сучасної психології".
4. Долинська Любов Василівна, Максимчук Наталія Петрівна Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя: Навчальний посібник для студентів ВНЗ. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2008. – 124 с.
5. Кісарчук З. Г., Омельченко Я. М., Лазос Г. П., Литвиненко Л. І. ... Царенко Л. Г. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник; за ред. З. Г. Кісарчук. – К. : ТОВ "Видавництво "Логос". – 207 с.
6. Кісіль З.Р., Швець Д.В. Мотивація діяльності людини: Навчальний посібник у схемах, таблицях, коментарях. – Одеса: Видавництво ОДУВС, 2023. – 154 с.
7. Климчук В., Горбунова В. Внутрішня мотивація учбової діяльності молоді: теорія, методика, програма розвитку. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 110 с.
8. Кузікова С., Зливков В., Лукомська С., Щербак Т., Котух О. Психологічний супровід особистості в умовах війни: навч. посібник. – Київ.-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2024. – 260 с.
9. Левченко Т. І. Мотивація суб'єкта у різних видах діяльності; Монографія. – Вінниця: Нова Книга, 2011. – 448 с.

10. Особистість, суспільство, війна: тези доповідей учасників міжнародного психологічного форуму (7 квіт. 2023 р., м. Харків, Україна) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2023. – 265 с.
11. Подшивайлов Ф. М., Сергєєнкова О. П. Мотиваційна сфера особистості: діагностивно-розвивальний путівник. Методичні рекомендації. – К.: Інститут обдарованої дитини, 2015. – 55 с.
12. Пророк Н. В., Кондратенко Л. О., Манилова Л. М. та ін. Психологічна діагностика мотивації особистості до навчання в умовах інформаційного суспільства : монографія; за ред. Н. В. Пророк. – Київ: Видавничий Дім «Слово», 2020. – 131 с.
13. Психологія перед лицем російсько-української війни: збірник тез Українсько-польської наукової конференції, 19–20 травня 2023 р., онлайн. – Львів, 2023. – 92 с.
14. Сахно П. І., Теслик. Вікова Н. М. Вікова психологія : конспект лекцій. – Суми: Сумський державний університет, 2024. – 190 с.
15. Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Вікова психологія. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 376 с.
16. Столяренко О. Б. Психологія особистості. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 280 с.
17. Токарева Н.М., Шамне А. В. Основи вікової психології : навчально-методичний посібник. – Кривий Ріг, 2013. – 283 с.

18. АНОТАЦІЯ

Гуртова А. «Психологічні особливості ціннісно-мотиваційної сфери у підлітків зі статусом ВПО»

Дана кваліфікаційна робота розкриває специфіку ціннісно-мотиваційної сфери у підлітків, що мають статус ВПО. Це дослідження набуває особливої актуальності в умовах повномасштабної війни в Україні, коли психіка перебуває під постійною травматичною дією, що суттєво впливатиме на світогляд особистості, особливо у випадках підлітків зі статусом ВПО, які переживають втрату домівки, зміну соціального оточення та тривалий стрес.

У цьому дослідженні наявний теоретичний аналіз наукових джерел, емпіричне дослідження за трьома методиками та математико-статистична обробка їх даних. Емпіричне дослідження проводилося на вибірці з 54 підлітків віком 14-17 років, поділених на дві групи: ВПО та контрольну.

Результати дослідження дозволяють фахівцям краще розуміти вплив війни на психологію сучасних підлітків, зокрема на їх систему цінностей і мотивації, та можуть бути використані для розробки рекомендацій з психологічної підтримки осіб зі статусом ВПО.

Hurtova A. “Adolescents’ psychological traits of value-motivational sphere with IDPs status”

This qualification work reveals the specifics of the value-motivational sphere in adolescents with IDP status. This research is particularly relevant in the context of a full-scale war in Ukraine, when the psyche is under constant traumatic influence, which will significantly affect the person's worldview, especially in the case of adolescents with IDP status who are experiencing the loss of their homes, changes in social environment and prolonged stress.

This study includes a theoretical analysis of scientific sources, an empirical study using three methods, and mathematical and statistical processing of their data. The empirical study was conducted on a sample of 54 adolescents aged 14-17, divided into two groups: IDP and control groups.

The results of the study allow specialists to better understand the impact of war on the psychology of modern adolescents, in particular on their system of values and motivation, and can be used to develop recommendations for psychological support for people with IDP status.